

умовах європейських інтеграційних процесів / І.В.Кицюк // Розвиток нових форм транскордонного співробітництва. – Львів: ІРД НАН України, 2009. – С. 42–45; 5. Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф., Толкованов В. В., Бройде З. С. та ін. Транскордонне співробітництво та розвиток транскордонних кластерів / В.С. Куйбіда, А.Ф. Ткачук, В.В. Толкованов, З.С. Бройде. – К.: Крамар, 2009. – 242 с.; 6. Макогон Ю. В. Формы и направления межрегионального трансграничного сотрудничества / Макогон Ю. В., Ляшенко В. Н. – 2-е изд. исп. и доп. – Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2003. – 512 с.; 7. Новини Закарпаття. – 2010. – 23 березня; 8. Пелешак І. О. Нові форми транскордонного та міжрегіонального співробітництва / І.О.Пелешак // Розвиток нових форм транскордонного співробітництва. – Львів: ІРД НАН України, 2009. – С. 54–60; 9. Розвиток нових форм транскордонного співробітництва. Матеріали «круглого столу» 28 квітня 2009 року / Відп. ред. Мікула Н. А. – Львів: ІРД НАН України, 2009. – 109 с.; 10. Стан законодавчого та нормативного забезпечення транскордонного співробітництва. Матеріали міжнародної конференції 7-8 квітня 2010 року. – К., 2010. –

УДК: 94(477),19”

73 с.; 11. Черторижський В. М. Транспарентність як важливий елемент транскордонного співробітництва / В.М.Черторижський // Розвиток нових форм транскордонного співробітництва. – Львів: ІРД НАН України, 2009. – С. 13–16.

Vasyl Garagonych New Forms of Trans-boundary Cooperation and Their Use in Ukraine

The article discusses new forms of trans-boundary collaboration, their advantages and possibilities of the use in current conditions in Ukraine. The author analyzes the 3rd Protocol to the European Outline Convention on Trans-boundary Cooperation between Territorial Communities or Authorities and the prospects which it opens. He also emphasizes that in the modern world, as analysis of sources and literature shows that many new forms of trans-border cooperation need classification and formation of new models that could be used in practice in the border regions of Ukraine.

Key words: trans-boundary collaboration, Euro-integration, the European Union, 3rd additional protocol to Madrid Convention, clusters.

© Оксана Гуменюк
(м. Рівне)

ВЗАЄМИНИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ І ЦЕРКВИ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У 1939-1941 роках

У статті проаналізовано відносини між радянською владою та церквою у 1939-1941 рр. на західноукраїнських землях. Автор досліджує вплив радянської моделі суспільства, що базувалася на релігійних віруваннях на нових землях. Також зазначається, що культ войовничого атеїзму, що відбився в усвідомленні жителів Західної України є одним з найнеприємніших психологічних досвідів перебування під режимом СРСР. Цей досвід можна порівняти певним чином із загальною ненадійністю та щоденним страхом життя населення, з огляду на систематичний терор з боку НКВС

Ключові слова: церква, радянська влада, атеїзм, тоталітарна система, священники, антирелігійна компанія.

У міжвоєнній Польщі церква та релігія відігравали важливу роль не лише в духовному, а й у політичному житті населення. Владою Польщі культивувалася ця роль, сприяючи в першу чергу посиленню впливу римо-католицького костьолу. При цьому держава не відмовляла й іншим церквам у фінансовій підтримці, хоч і не такій вагомій.

Після входження території Західної України до Радянського Союзу, місцеві церкви опинилися в надзвичайно скрутному становищі. Адже в атеїстичну радянську систему вони не вписувалися вже самою своєю природою.

Нова влада найпершого удару завдала римо-католицькій церкві, оскільки небезпідставно вважала костьолі основними осередками антирадянської агітації. Це чітко простежується у звітах про хід

кампанії щодо скликання Народних Зборів. Перші хвилі арештів та депортацій, які проводилися НКВС, захопили насамперед католицьких священників. Методичний наступ на інші конфесії поступово набирив сили.

В одній із численних статей на антирелігійну тему, підписаній інструктором відділу агітації та пропаганди ЦК КП(б)У, говорилося: «Велику антирелігійну пропаганду повинні розгорнути партійні організації західних областей України... Ксьондзи, попи, равини – ці вірні наймити ворожих елементів – активно проявляють свою антинародну діяльність, поширюють різні брехні та «чудеса», направлені проти радянської влади і т.д. Партійні і непартійні більшовицькі агітатори... повинні розповісти правду про релігію, про антинародні дії церкви, костьолу, синагоги» [12, с.76].

У регіон завозилося чимало антирелігійної літератури. На відповідну тематику організовувалися читання лекцій. Дуже серйозно була налагоджена антирелігійна пропаганда в закладах освіти, особливо у школах. Тут вона стала невід'ємною частиною навчального процесу.

В усіх школах ще до впровадження нової системи освіти викладання релігії скасували. Відповідна символіка була ліквідована. Під час релігійних свят проводилися різноманітні виховні та громадські заходи, в яких участь учнів була обов'язковою.

Коли освіта повністю перейшла на радянські програми навчання, від вчителів почали вимагати, щоб на уроках наводилися антирелігійні приклади, які обов'язково включалися до розроблених робочих

конспектів. Звичайно, це було важким випробуванням для дітей та педагогів. Адже абсолютна більшість із них була віруючими [7, с.11].

Впроваджуваний на нових територіях курс комуністичної партії стосовно релігії та церкви, спрямований на обмеження їх впливу на людей, а з часом і на повне їх знищення, мав певні особливості. Він дещо відрізнявся від застосовуваного на сході, адже радянське керівництво усвідомлювало беззаперечний авторитет церкви на новоприєднаних землях, багатовіковий вплив її на свідомість місцевого населення. Тому надто форсована атеїзація для даного регіону не підходила. Підтвердженням цьому є постанова ЦК КП(б)У від 14.06.1941 р. «Про факти незаконних дій в Ровенській та Волинській областях УРСР», де були зафіксовані «грубі порушення закону» про закриття молитовних будинків і вилучення їх приміщень [9, с.249-250]. Як відомо, подібних аналогів у практиці діючих органів влади ще не було. Але тим цинічнішим це виглядало, оскільки в Радянському Союзі законодавства про релігійні культу по суті не було.

Нова влада так пильнувала місцевих вчителів, що деколи ставила їх у безвихідне становище навіть у таких випадках, де цього найменше сподівалися. Ось який приклад у своїх спогадах описує директор школи в Кам'янці-Струмиловій: «Під час вивчення «Енеїди» І. Котляревського прибули зі Східної України учні запитали вчителя літератури що таке «пекло», до котрого відправила Енея Сівілла. Учитель заявив, що колись люди вірили в таке місце, де мучилися грішники, та намалював крейдою вогонь, куди чорти звозили людей тачками. Мені, як директорові, закинули, що я дозволяю у своїй школі навчати релігії, й я мусив з'ясувати справу не тільки в райвно, але й у райвиконкомі та в міській управі» [7, с.11].

На двояку політику радянської влади щодо релігії як такої вказують такі запевнення представників влади: «...Видно, що питання релігії ставлять в центрі боротьби націоналістів проти нас. Вони ніколи не допускають, щоб греко-католицьку віру – нарушили. Ми говоримо, що ми релігію не зачіпаємо». І зовсім по-іншому постає ситуація у такій справі: «Ми маємо контрреволюційні виступи вчителів. Зокрема в с. Корхівка вчителька передала привіт від попа дітям. Цей піп лежить десь у Львівській лікарні...Цю вчительку ми звільнили...» [1, ф. ФП. 1, оп. 1, спр. 1, арк. 24].

І хоча дії нового режиму на приєднаних територіях у сфері релігійного життя були дещо обережними, але вже перший відчутний удар по Православній церкві був здійснений прийнятим рішенням у жовтні 1939 р. про націоналізацію земельної церковної власності [10, с. 285]. Наступ йшов на самі церковні організації та служителів культу. Всі церковні землі націоналізувалися на підставі аграрної декларації Народних Зборів. У Львівській архієпархії греко-католицької церкви відібрали понад 36 тис. га.

Деякі місцеві керівники під час проведення цієї акції з поваги до церкви не спішили відібрати церковні

землі. Це рішуче переслідувалося представниками партійної та державної влади. Голова Журавнівського райвиконкому на Дрогобиччині у своєму розпорядженні навесні 1940 р. вказував: «... Не всі сільради провели націоналізацію церковних земель. Крім того, при націоналізації залишають священнослужителям по 10-15-20 моргів. Райвиконком роз'яснює, що націоналізації підлягають всі церковні землі, і з них залишати священнослужителям ніхто не має права жодного морга» [2, ф. ФП. – 5001, оп. 1, спр. 34, арк.65].

Церковні будівлі в багатьох місцевостях було конфісковано в основному під радянські установи.

Керівництво НКВС УРСР, під час підведення підсумків оперативної діяльності органів державної безпеки на західноукраїнській території по церковній лінії за вересень-грудень 1939 р., зробило висновок, що всі релігійні течії на території Галичини є «серйозною оперативною базою і робота з нею вимагає вмілого і правильного вирішення агентурно-оперативних питань». Тому 22 грудня 1939 р. до управлінь НКВС західних областей України була направлена директива НКВС УРСР «Про агентурно-оперативну роботу по релігійниках у Західній Україні». Документ описував активізацію антирадянської діяльності церковників усіх релігійних течій, які розповсюджували інформацію про закриття церков, арешти духовенства і тим самим провокували масові протести. Тут повідомлялося, що більшість попів і ксьондзів у минулому були активними учасниками «націоналістичних» партій, «петлюрівських банд», офіцерами польської армії. Так, у м. Станіславі із 45 служителів культу, яких органи держбезпеки взяли на облік, 12 належали до партії УНО, 2 – до УНДО, 2 – до УРСР, 5 – до польської партії «Стронніцтво народове», 2 були колишніми петлюрівцями [8, с. 8].

Поступово з православного церковного життя зникали здійснювані українською мовою проповіді, богослужіння, церковне діловодство. Усе більше почали користуватися церковнослов'янською мовою, яка мала чисто російську вимову. Усе це відбувалося ніби само собою, адже більшість служителів культу перебували у небезпеці через поширювані вже ув'язнення, депортації та розстріли.

Як вказує у своїх дослідженнях Кубійович, у Північній Буковині українці в переважній більшості були православними. Перепис 1910 року зафіксував, що православних віруючих було 280 тис. (92%), греко-католиків 25 тис. (8%). За румунського періоду українських парафій було 155 (із 310 існуючих), греко-католицьких парафій було 17. У 1925-1940 рр. та 1941-1944 рр. митрополія Буковини та Хотина була приєднана до патріархії в Бухаресті [5, с. 191].

Перед приходом радянської влади територія краю належала до однієї з п'яти митрополій Румунської Православної Церкви, а саме митрополії Буковини, Хотина та Марамурешу. В Румунії державний статус мала православна віра. У суспільстві церква користувалася великою повагою і була

наділена широкими можливостями, у тому числі й матеріальними. Буковинська митрополія ще з австрійських часів заснувала Релігійний фонд, кошти якого використовувалися на утримання навчальних закладів та духовенства, будівництво церков і монастирів, друкування духовної літератури.

У липні 1940 року Буковинською митрополією повинен був керувати новий митрополит Тит, але через прихід Червоної Армії він змушений був покинути Чернівці і виїхати до Сучави, тобто до Південної Буковини. Більшість священників поїхали за митрополитом, знаючи про ставлення більшовицької влади до церкви.

Дуже швидко православна Церква Буковини була позбавлена прав юридичної особи, як це робилося й усюди згідно з релігійним законодавством СРСР. Отож, вона не мала права розпоряджатися й володіти майном, яке влада вилучала й націоналізувала для власних потреб, а храми і церковне начиння надавала у безкоштовну оренду. Одразу ж з церковного користування вилучили майно Релігійного фонду Буковини. А це і ліси, і землі, і заводи, і озера, й залізниці, і будинки. У Чернівцях було відібрано комплекс Митрополічої резиденції і в грудні 1940 р. передано Чернівецькому краєзнавчому музею. Були закриті дві церкви комплексу [14, с. 25].

Щоб не загострювати неприязні настрої місцевого населення, влада не вилучала з користування їхніх громад інші монастирі та храми, а передавала їх в оренду. При цьому громадам залишалося лише те майно, яке було в церковній огорожі. Усе, що знаходилося за територією церкви чи собору, переходило державі. Навіть із залишених будівель і земель громади змушені були платити великі податки та значні страхові внески. Священники втратили жалування, яке їм виплачувалося з Релігійного фонду, а також будинки, землі.

Так описував тогочасні події настоятель Кіцманського приходу і благочинний Дністрянського округу Кассіан Богатирець: «Становище духовенства з часом зробилося нестерпним. Церковну землю у них у більшій частині відібрано, з приходських будинків їх вивакуйовано, жалування не отримували, прибутки знизилися до мінімуму, податки досягли надзвичайних цифр і тому священники почали клопотати, щоб радянські власті відпустили їх у Румунську Церкву. Радянські власті однак цього не дозволили. В листопаді 1940 р. священникам випала можливість переїхати у Німеччину і там отримати приходи у православній єпархії Варшавській або звідти виїхати у Румунію. І я, користуючись цією можливістю, після марних спроб знайти тут на Буковині кошти на утримання сім'ї, виїхав у Німеччину» [14, с. 27].

Релігійна освіта й пропаганда були заборонені. Теологічний факультет університету в Чернівцях закрили. Церковна друкарня припинила свою діяльність. У більшості храмів не було кому служити.

Радянська влада усіх православних (крім грузинів) відносила до юрисдикції Руської Православної

церкви. Тому керівництво РПЦ призначило у Буковину архієрея, єпископа Житомирського Дамаскіна. Але він не налагодив зв'язків із духовенством і віруючими краю, перебував лише у Чернівцях.

На території Північної Буковини діяли громади євангельських християн-баптистів. Оскільки в Румунії законною була визнана тільки православна віра, то вони зазнавали переслідувань і були під загрозою закриття. За твердженням дослідника Чернописького, з приходом радянської влади ситуація змінилася на краще: «... ввійшов у силу та став діяти державний декрет про свободу совісті. У Москві організували Всесоюзну Раду Євангельських Християн-Баптистів. Після визнання Союзу в країні пішов рух по реєстрації общин» [13, с. 13].

Як відомо, так само, як і стосовно українських церков, радянська владна політика щодо іудаїзму спочатку не була відверто репресивною, оскільки офіційно єврейські релігійні общини не розпускалися. Але синагоги та служителі культу обкладалися великими податками. Поступово закривалися синагоги. Націоналізувалися будівлі та майно. Проводилася така політика влади, яка змушувала найзаможніших членів общин покидати свою батьківщину. А оскільки фінансова незалежність іудейських общин трималася за рахунок саме таких її членів, то в результаті єврейські об'єднання не спроможні були утримувати власні лікарні, школи, лазні.

Прийняття закону про відділення церкви від школи завдало величезного удару по іудаїзму, адже закривалися єврейські релігійні школи та єшиботи. Будь-які спроби створити підпільні релігійні школи придушувалися органами НКВС. Євреї були змушені працювати у суботу та інші святкові дні під загрозою арешту, адже 26 червня 1940 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла указ про 8-годинний робочий день і 7-денний робочий тиждень [4, с. 157-158].

З маніакальною підозріливістю новий режим в усіх негараздах або й випадковостях звинувачував насамперед віруючих людей, священнослужителів. У лікарні №1 м. Львова трапився випадок, коли у поданій радянському військовому тарілці з супом знайшли таргана. Це тут же було приписано ворожості і неприязні працюючих тут монахинь. Бачимо такий висновок: «З 95 чоловік, які працюють у цій лікарні, 25% людей, яких треба прибрати, і в першу чергу це монашки, які перед тим як приступити до роботи моляться» [2, ф. ФП. – 5001, оп. 1, спр. 59, арк. 28].

Фінансові відділи наклали на духовенство величезні податки. Священникам, яких вважали нетрудовими елементами, доводилося сплачувати за житло, воду, електрику вг'ятеро більше, ніж іншим. Часто податки перевищували фактичні доходи.

У таких умовах і формувалася поведінка церков відносно владного режиму. Римо-католицька церква була пригнічена катастрофою польської держави і залишилася без свого лідера кардинала Хлонди, який опинився у Ватикані, а потім у Франції.

У 1940 р. православна церква Волині перейшла під керівництво єпископа М. Ярушевича, який був призначений Московською патріархією екзархом на приєднаних землях. Так вона фактично стала частиною російської православної церкви, яка завдяки тяжким компромісам примирилася з режимом.

Слід зазначити, що не всі ієрархи погодилися із зміною юрисдикції та продовжували опиратися цьому. Зокрема, єпископ Дубнівсько-Горохівської єпархії Полікарп Сікорський відмовився підписати декларацію про підпорядкування Московській патріархії та проводив богослужіння не церковнослов'янською, а рідною українською мовою [3, с.138]. Найефективніше та найорганізованіше протистояла антирелігійному режимові радянської влади Українська греко-католицька церква. Вона послідовно дотримувалася лінії поведінки, виробленої її керівництвом. Це було можливим завдяки організаційній і, не в останню чергу, просторовій, згуртованості навколо Святоюрського центру.

На перший погляд, православні парафії західноукраїнських земель досить швидко й безболісно перейшли під юрисдикцію Московської патріархії, але ціна так званого «добровільного» приєднання до Російської православної церкви була занадто високою, зважаючи на численні жертви репресій серед священнослужителів. У ці роки (1939-1941) українізація та демократизація церкви були знищені. Влада своїми діями підривала життєві цінності православних українців, підштовхувала до деградації самосвідомості.

Вироблені у Москві засоби зміни підпорядкування православної церкви в Західній Україні були антидемократичними. Крім того, вони були незаконними, адже подібні питання належали до компетенції Помісного собору. Але здійснювалися вони, як і усякі інші, насильницькими методами. Звичайно, усе це не могло бути безпроблемним. Окрім того, що православні ієрархи втратили будь-які ілюзії стосовно подальшого розвитку релігії та церкви у Радянському Союзі, досить неординарна роль була відведена Російській православної церкві та Московській патріархії. Вона ще у післяреволюційні часи була залякана владою, тепер же стала своєрідною заручницею у намірах влади як стосовно світського, так і духовного життя [10 с. 296].

За цей період радянська система нанесла непоправних ударів по православному духовенству, примушуючи його до пристосуванства. Православні віруючі ще досить добре пам'ятали, як священники у 20-і роки опановували польську мову, тепер же вони змушені були поспішно переходити на російську. Звичайно, усе це відбувалося під значним тиском.

У довоєнний період тиск на УГКЦ був не таким жорстким, як у повоєнні роки. Як вказував дослідник В.Ленчик, тут було дві причини: «радянська влада відчувала непевну ситуацію в умовах подальшого розгортання війни в Європі; велику роль відігравав незаперечний авторитет митрополита Андрея

Шептицького. Радянському керівництву були добре відомі заслуги УГКЦ у боротьбі проти колонізації. Тому відвертий курс на її знищення не відповідав би офіційно проголошеній українізації. Хроніка монастиря Святого Йосафата у Львові зберігає як знаменний факт, що 27 вересня 1939 р. київське радіо в одній із передач висловлювало вдячність галицькому духовенству за те, що воно «так вірно піддержувало духа українського між народом» [7, с.12].

Митрополит Андрей висловився за зовні аполітичну позицію церкви: він дозволив священникам брати чи не брати, на власний розсуд, участь у виборах, не впливаючи в цьому питанні на віруючих; не виставляти під час свят на церквах та парафіяльних будинках ніяких прапорів, але водночас не заважати робити це представникам влади й т. п. Священникам заборонялося залишати свої парафії, яких у трьох галицьких дієцезіях налічувалося 2190. Не всім, однак, вдалося дотримати цього наказу: 40 священників було кинуте до в'язниць і вивезено, частина з них загинула. Близько 100 їх, щоб уникнути такої ж долі, покинули свої парафії. Дехто із священників за допомогою німецької репатріаційної комісії виїхав на територію Польщі [12, с.210].

Шептицький єдиний відкрито у листах-зверненнях до партійно-державних керівників різних рівнів гостро критикував деякі аспекти радянської політики. Західноукраїнській громадськості були відомі листи до М. С. Хрущова з приводу надмірних податків, до завідувача Львівського облвню Т. В. Одарченка у справі антирелігійної пропаганди в школах, до А. Я. Вишинського з проханням дозволити священникам відвідувати хворих у лікарнях. Деякі звернення давали результати. Так було переглянуто деякі випадки надмірного оподаткування священників. Та сам факт відкритої полеміки з владою, відстоювання традиційних для західних українців цінностей були найважливішими для суспільної свідомості.

Серед численних послань і звернень митрополита окреме місце займає «Осторога перед загрозою комунізму» від 2 серпня 1936 р.. Митрополит твердить, що більшовизм перетворився на якусь поганську і матеріалістичну релігію, а брехню, обман, насильство, терор і гноблення обрав принципами свого панування [6, с. 418].

Виникає питання : чому влада не розправилася з Митрополитом, чому не заарештувала його, у той час як інші авторитетні діячі стали жертвами арештів уже з перших місяців приходу нового режиму?

Можливо, має рацію священник Юліан Дзерович, який, навівши декілька ймовірних версій у своїх спогадах, додав: «Але головне: маю враження, що особа митрополита так імпонувала більшовикам (швидше Сталіну, принаймні у цьому впевнений В.Ковалюк), що вони просто не зважувалися піднести на нього руку» [7, с.12].

Але існував розроблений план оперативних заходів НКВС СРСР стосовно греко-католицької церкви та її керівництва, затверджений Л. Берією. У ньому,

зокрема, вказувалося: «Керівники уніатської церкви в особі митрополита Андрея Шептицького та його наближених не приховують свого ворожого ставлення до радянської влади і разом з оунівцями провадять антирадянську роботу, провокуючи віруючих на підлив заходів радянської влади. В цих умовах необхідне проведення наступних агентурно-оперативних заходів, направлених на розпад уніатської церкви і підлив її впливу:

1. Організація розколу уніатської церкви шляхом використання існуючих протиріч між прихильниками так званого західного і східного обряду.

2. Дискредитація керівників уніатської церкви в очах віруючих шляхом обнародування фактів їх побутового розкладання, порушення канонічних законів і зловживань у справах управління церковним майном.

3. Організація серед уніатів течії за відокремлення від Ватикану та створення «незалежної» уніатської церкви.

4. Активізація православних церковників на боротьбу за приєднання уніатів до православної церкви...» [8, с.100].

Наслідки антирелігійної кампанії в досліджуваній період залишилися більш ніж скромними. В умовах очікування дальших військово-політичних катаклізмів та невпевненості у своєму завтрашньому дні люди тільки міцніше прив'язувалися до церкви, а утиски священників викликали загальне співчуття до них. Понад те, деякі з присланих радянських кадрів потайки навіть зверталися до церкви. В листі до Шептицького священник с. Криве (Радохівщина) Іван Набережний повідомляв, що начальник районного НКВД Шабанів таємно, за допомогою свого шофера, хрестив дочку, а коли самому священнику загрожував арешт і депортація, захищав його, зволікаючи з цією акцією.

На початку 1941 р. інтенсивність антирелігійної кампанії різко ослабла. Акцент у державній політиці було перенесено на підлив організаційної єдності УГКЦ та підготовку до ліквідації унії. З цією метою НКВД шантажувало священника Г. Костельника, 17-річний син якого був заарештований і з початком війни пропав безвісти. Однак ця драма розгорталася таємно від широкого загалу й була доведена до логічного завершення набагато пізніше в 1946 р. [11, с.138].

Культ войовничого атеїзму закарбувався у свідомості мешканців Західної України як одне з найнеприємніших психологічних переживань у часи першого перебування під радянською владою. Зрівнятися з ним могло хіба що почуття загальної непевності й щоденного страху за своє життя, викликане систематичним терором з боку органів державної безпеки.

Джерела та література:

1. Державний архів Івано-Франківської області;
2. Державний архів Львівської області;
3. Волинець О. О. Українська Греко-Католицька Церква і держава: теорія та практика взаємодії: [монографія] / Волинець Оксана Олексіївна, Гетьманчук Микола Петрович, Ржиський Любомир Петрович. - Нац. ун-т «Львів. Політехніка». - Л.: Вид-во Нац. ун-ту «Львів. Політехніка», 2007. - 264 с.;
4. Гриневич В.А. Україна і Росія в історичній ретроспективі: у 3 т. - Т.2. - Радянський проект для України / Гриневич В.А., Даниленко В.М., Кульчицький С.В., Лисенко О.Є. - К. : Наукова думка, 2004. - 530 с.;
5. Енциклопедія українознавства. Заг. частина / За ред. В. Кубійовича. Перевид. в Україні. - К.: Либідь, 1995. - Т.2. - 578 с.;
6. Історія релігії в Україні: В 10-ти томах / [за ред. П. Яроцького]. - Т.4: Католицизм. - К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського Національної академії наук України, 2001. - 598 с.;
7. Ковалюк В. Культурологічні та духовні аспекти «радянзації» Західної України / В.Ковалюк // Український історичний журнал. - 1993. - № 2/3. - С. 3-17;
8. Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів державної безпеки. - К.: ПП Сергійчук М.І., 2006. - Т.1. - 920 с.;
9. Національні відносини в Україні в ХХ ст. Збірник документів і матеріалів. - К.: Наукова думка, 1994. - 559 с.;
10. Стоколос Н. Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX - перша пол. ХХ ст.) / Н. Г. Стоколос. - Рівне: ППФ «Ліста М», 2003. - 480 с.;
11. Теодорович Н. Ліквідація УГКЦ в СРСР. Український збірник / Теодорович Н. - Мюнхен, 1960. - Книга 17. - 270 с.;
12. Федорів Ю. Історія церкви в Україні / Ю. Федорів. - Торонто, 1966. - 362 с.;
13. Чернописьский Д.С. Життя віруючих Буковини 1914-1994 / Д.С. Чернописьский. - Рівне: Християнський благодійний видавничий фонд, 1995. - 128 с.;
14. Яремчук С. Православна церква на Буковині у радянську добу (державно-церковні взаємини) / С.Яремчук. - Чернівці: Рута, 2004. - 352 с.

Oksana Gumeniuk

Relations between the Soviet Power and Church in Western Ukraine during 1939-1941

The article analyzes relationship between the Soviet power and the church in Western regions of Ukraine during 1939-1941. The author investigates the influence of the Soviet model of society based on religious beliefs of newly acquired lands. He also notes that the cult of militant atheism is imprinted in the minds of the inhabitants of Western Ukraine as one of the most unpleasant psychological experience of being first time under the Soviet regime and it can be compared with a sense of general insecurity and daily fear for the lives of the population, due to systematic terror by law enforcement bodies (NKVS).

Key words: church, Soviet power, atheism, totalitarian system, priests, antireligious company.